

Ірина НАКАШИДЗЕ,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства
Дніпропетровського національного університету
залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна
(Україна, Дніпропетровськ) ir4ik87@meta.ua*

КОНЦЕПЦІЯ БАТЬКІВЩИНИ В ЕМІГРАЦІЙНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

У статті подаються теоретико-методологічні засади аналізу концепції батьківщини в українській еміграційній літературі (зокрема україномовної поезії Канади). Систематизовано досвід дослідження концепції батьківщини як суспільно-культурного феномена, порівняно основні підходи до трактування поняття батьківщини. Виявлено, що для представників діаспори поняття етнічної батьківщини й країни, де вони живуть (або навіть народились), не збігаються. Так, виникає поняття «другої» батьківщини – просторово-фізичної, що у більшості випадків немає нічого спільного з етнокультурною батьківщиною.

Ключові слова: *концепція батьківщини, національна ідентичність, етнічна батьківщина, «друга» батьківщина, еміграційна література*

Лім.: 16

Iryna NAKASHYDZE,

*PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies
Dnipropetrovsk National University of railway transport
named after acad. V. Lazaryan
(Ukraine, Dnipropetrovsk) ir4ik87@meta.ua*

CONCEPT OF MOTHERLAND IN EMIGRATION LITERATURE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES

Article is submitted the theoretical and methodological basis of analysis of the concept of motherland in Ukrainian emigration literature (especially of Ukrainian-Canadian poetry). The research experience of the concept motherland is systematized as socio-cultural phenomenon, the basic approaches to the interpretation of the concept of homeland are compared. There is revealed that the concept of ethnic homeland and the country of living (or even bieth) do not match in diaspora. There appears the concept of the «second» motherland – spatial and physical model, which has nothing to do with ethnocultural homeland in most cases.

Keywords: *the concept of motherland, national identity, ethnic homeland, «second» motherland, emigration literature*

Lit.: 16

Ирина НАКАШИДЗЕ,

кандидат филологических наук, доцент кафедры украиноведения

Днепропетровского национального университета

железнодорожного транспорта им. акад. В. Лазаряна

(Украина, Днепропетровск) ir4ik87@meta.ua

КОНЦЕПЦИЯ РОДИНЫ В ЭМИГРАЦИОННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

В статье подаются теоретико-методологические основы анализа концепции родины в украинской эмиграционной литературе (в частности украиноязычной поэзии Канады). Систематизирован опыт исследования концепции родины как общественно-культурного феномена, проведено сравнение основных подходов трактования понятия родины. Выявлено, что для представителей диаспоры понятие этнической родины и страны, где они живут (или даже родились), не совпадают. Так, возникает понятие «второй» родины - пространственно-физического, что в большинстве случаев не имеет ничего общего с этнокультурной родиной.

Ключевые слова: *концепция родины, национальная идентичность, этническая родина, «вторая» родина, эмиграционная литература*

Постановка проблеми. Більшість науковців сходяться на думці, що у європейських культурах, у тому числі й в українській, поняття «батьківщина» виводиться з поняття «батько», тобто батьківщина – край походження батька чи прабабків, батьківський край («patria», «patrie», «Vaterland», «отечество»). Почуття приналежності до батьківщини – як емоційно важливого простору – цілком залежить від людини. «Цей чинник відрізняє батьківщину від національності, пов'язаної із місцем народження, та від громадянства, визначеного через місце проживання та реєстрації» [4, 597]. Термін «батьківщина» належить до так званих «великих» слів, що протягом багатьох століть обросли міфами, має багато історичних, культурних значень.

Категорія «батьківщина» закорінена в сучасну культуру та суспільні форми поведінки членів суспільства. Первісно воно вживалось у сімейно-майновій сфері для позначення місця народження. З часом поняття набуло «широкого громадсько-територіального та культурно-історичного змісту, означаючи певний історичний регіон або й державу» [5, 298]. П. Мейлахс наголошує, що поняття батьківщини є центральною категорією у сучасних націоналістичних теоріях (зокрема теорії етнічного націоналізму Е. Сміта й У. Коннора) – вона постає вмістилищем нації, що забезпечує нерозривний зв'язок поколінь у безкінечній річці історії [8, 238]. У подібному трактуванні інколи відбувається ототожнення понять «батьківщина» і «нація», у зв'язку з чим виокремлюється поняття «історична батьківщина», що означає колиску «національної чи етнічної спільноти, з якою незалежно від місця народження чи проживання ідентифікує себе та чи інша конкретна особа» [5, 298]. Важливою є просторова самоідентифікація людини, «що є наслідком любові до власної території, звідки й витікає бажання краще, глибше, ширше та якнайповніше пізнати її» [10]. Л. Нагорна стверджує, що самоідентифікація з територією має ієрархічний характер – «людина відчуває себе водночас мешканцем певного макрорегіону (європеець), певної країни (громадянин

України), певного етносу (українець), певного регіону (галичанин), певного міста чи села (львів'янин)» [9, 28].

Аналіз досліджень. Найповніше трактування концепції батьківщини розробляли польські учені Є. Бартмінський, С. Осовський. А. Добжинський та ін. Так, Є. Бартмінський розкриває зміст поняття «батьківщина» як прийнятний спадок минулого, у складі якого земля, спільнота та система цінностей, культурний доробок, історія [15, 136]. У вітчизняній історіографії (Я. Грицак, Я. Дашкевич, Н. Яковенко, О. Духовна-Кравченко, К. Галушко) поняття батьківщини розглядається через призму національної ідентичності, що є ключовим у вивченні витоків української національної ідеї. На сьогодні категорія «батьківщина» є доволі суб'єктивною та недостатньо чітко визначеною. Систематичного аналізу концепції батьківщини в українській еміграційній поезії на сьогодні немає, що визначає **актуальність** даної статті.

Мета статті – осмислення теоретичних засад для аналізу концепції батьківщини в українській еміграційній поезії.

Виклад основного матеріалу. У класичному розумінні «батьківщина» – це певна група людей, пов'язаних однією історією, однією мовою, культурою та однаковою способом життя, тобто спільною свідомістю. У малому етнополітичному словнику є два її визначення: «1) історично усталена сфера буття людської спільноти, яка символізує внутрішню органічну єдність суб'єктивних переживань, думок і духовності людини з відповідним природним і культурно-духовним середовищем, яке задовольняє людську потребу в онтологічному аспекті власного існування; 2) край, місце народження людини (або цілого народу) як носія певних культуротворчих, духовно-моральних засад» [7, 17].

Розрізняють «велику» та «малу» батьківщини. «Велика» батьківщина вказує на вкоріненість у певну державу або національну спільноту. Через поняття «батьківщина», «вітчизна» людина відчуває свій зв'язок із землею, історією та суспільством. За походженням етносу виділяють етнічну батьківщину, а за власним укоріненням – батьківщину осідлості. Етнічна

батьківщина – «конкретна історико-географічна територія з її природним та демографічними масивами, специфікою та обсягом матеріально-культурного надбання певного народу, особливостями його мови й культури, побуту і моралі» [13, 39]. Етнічна батьківщина має «історично доленосні» (К. Галушко) характеристики, адже на її землях відбувались важливі події, що сприяли об'єднанню колективної історичної та етнічної свідомості. Уявлення про існування етнічної батьківщини мають важливе значення як у народів, які живуть на своїй етнічній батьківщині, так і розсіяних поза її межами. Усвідомлення етнічної батьківщини може мати подвійний прояв: як приналежність до «малої» батьківщини і як спорідненість із усією територією, на якому проживає народ.

«Мала батьківщина», або «країна дитинства» на сьогодні зберігає первинний зміст поняття «батьківщина». М. Растворова наголошує на його ілюзорності: «мала батьківщина – це певною мірою, Країна Дитячих спогадів, Пізнання та Сміливих юнацьких мрій <...>, і навіть коли на місці малої Батьківщини не збереглося тих матеріальних об'єктів, які визначали особливість того місця кілька десятиків років тому, то вона все одно живе в пам'яті саме в тому, дитячому вигляді і залишається з тобою назавжди» [10], – зауважує вона. При цьому «мала батьківщина» вважається складовою частиною «великої». Так, А. Добжинський зазначає, що поняття «малої батьківщини» передбачає існування чогось ширшого – батьківщини загалом [4, 596].

Поняття «мала вітчизна» віднедавна дуже часто використовується в науковому обігу. Л. Халюк пояснює цей факт прив'язаністю особистості «не до держави, але до локальної території, дому, що сприймається не лише як фрагмент предметного світу із чітко визначеними характеристиками, а й передовсім як символ, пов'язаний із цілим рядом уявлень і стереотипів» [13, 53]. На сьогодні категорії «мала» та «велика» батьківщина найповніше обґрунтовані польськими науковцями. Так, на думку відомого соціолога та етнолога С. Оссовського, батьківщина є поняттям, що в оригінальний спосіб характеризує сучасну культуру і головні риси суспільних одиниць. Дослідник

ще у 40-х рр. XX ст. ввів у науковий обіг та обґрунтував поняття «приватна батьківщина» (місце народження чи проживання окремої людини) та «ідеологічна батьківщина» (спільна територія народу). Відповідно до такого поділу люди з одного народу, можуть мати різні особисті (малі) батьківщини, однак ідеологічна батьківщина є спільною, хоча можуть існувати різні концепції ідеологічної батьківщини у межах однієї спільноти. Ставлення до ідеологічної батьківщини зумовлене таким переконанням людини: «моя батьківщина – це земля мого народу» [16, 26-27]. Відомий мовознавець та етнолог Єжи Бартмінський розглядає поняття батьківщини у кількох площинах. У метафоричному плані батьківщина – мати, котра дає життя; Матір Божа; жінка, яка вимагає турботи, кохання; коханка; нарешті, особа, яка здатна переживати, страждати, плакати, вмирати і т.п. У географічному, найбільш широкому плані, батьківщина постає певним місцем. У цій площині Єжи Бартмінський залежно від ієрархії цінностей виділяє декілька типів батьківщин, що постають у певній послідовності: від малої батьківщини до національної, державної, суспільної, культурної [15, 145].

3. Величко зауважує, що попри принагідне функціонування категорій «мала батьківщина», «ідеологічна батьківщина» у працях українських вчених з етнології, соціології і у літературно-публіцистичному обігу їх обґрунтування у вітчизняному науковому обігу відсутнє. «Очевидним є факт, що те розмаїття явищ та ідей, що їх охоплює у своєму семантичному полі концепт «мала батьківщина» (скажімо, у дослідженнях польських науковців), на жаль, в українському варіанті неймовірно збіднюється. Найчастіше це поняття вживають у розумінні певного обширу території (краю, села, вулиці), що з нею себе ідентифікує людина (тобто, місце, де вона народилася, проживала «золоті роки»)» [1, 88]. П. Мейлахс зазначає, що у сучасних теоріях поняття батьківщини майже відсутнє і є цілком політичним, культурні та емоційні конотації цього слова майже не беруться до уваги [8, 237].

У представників діаспори почуття територіальної прив'язаності є складнішим, оскільки для них поняття етнічної батьківщини й країни, де вони

живуть (або навіть народились), не співпадають. Так, виникає поняття «другої» батьківщини – просторово-фізичної, що у більшості випадків немає нічого спільного з етнокультурною батьківщиною. Поняття «друга», або «духовна», батьківщина відображає «онтологічний зв'язок духовно-культурного світу конкретної людини з певною самодостатністю спільноти» і характеризує її здатність «самостійно визначати місце й сфери свого суб'єктивно-духовного входження у навколишній світ» [7, 17]. Відомий філософ Г.-Г. Гадамер зазначає, що у випадку життя в еміграції прив'язаність до етнічної батьківщини реалізується через думки про неї: «Так, життя на вигнанні мусить бути пронизаним думкою про батьківщину, яку довелось покинути, й думкою про повернення – навіть тоді, коли про таке повернення і думати годі» [3, 188]. Таким чином, емігрантів із батьківщиною (у тому числі й українських письменників у Канаді із материковою Україною) поєднує почуття закоріненості, що є необхідною потребою людської душі.

Поняття батьківщини має емоційний підтекст, адже людина відчуває до неї особливе, сакральне, почуття, що поєднує у собі любов і почуття обов'язку – патріотизм. Це «одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури», патріотизм, що «виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів» [7, 175]. Визначень патріотизму існує багато, у своїй сутності вони є тотожними, зокрема в інтерпретації патріотизму як почуття любові людини до певного місця, що виявляється в активній соціальній діяльності, діях і вчинках на благо батьківщини. Носієм патріотизму є особистість, «пріоритетним соціально-етичним завданням якої є усвідомлення своєї історичної, культурної, національної, духовної й іншої приналежності до Батьківщини, як вищого принципу, що визначає значення й стратегію її життя» [2, 75]. Поняття патріотизму передбачає почуття гордості та бажання зберегти матеріальні й духовні досягнення свого народу, своєї батьківщини. У суспільній свідомості поняття «патріотизм» часто пов'язується з поняттям «націоналізм», що

сприймається як специфічний стан свідомості етносу. Проте націоналізм, на відміну від патріотизму є не почуттям, а ідеологією.

За християнською мораллю любов до батьківщини є чеснотою патріотизму. Н. Волошина робить припущення, що походження патріотизму пов'язане із вірою в Бога, що знаходить вираження у формі релігійного патріотизму. «Істинний, духовний в своїй основі патріотизм передбачає безкорисливе, самовіддане аж до самопожертви служіння Вітчизні, яке по своїй значущості поступається лише служінню Богу» [2, 75]. Таким чином, батьківщина постає джерелом емоційних переживань найвищого рівня напруження.

Поняття батьківщини та патріотизму тісно пов'язані з національною ідентичністю індивіда. Аналіз концепції батьківщини в еміграційній літературі вимагає з'ясування не лише характеристики змісту категорії батьківщини у творчості письменників, а й її розгляду в контексті національної ідентичності з урахуванням особливостей лірики як роду літератури. Тобто необхідно досягнути її (батьківщини) сутності крізь національну призму, через яку автор і ліричний герой дивиться на явища життя. Саме у ліриці, на думку П. Іванишина, є можливість «попереднього художнього окреслення батьківщини (України) не лише як константи і сутності тут-буття (екзистенції), але й як еквівалента буття взагалі» [6].

Г.-Г. Гадамер наголошує на тому, що поезія виконує національно-коригуючу функцію – реставрацію національної ідентичності індивіда (автора), який знаходиться поза межами етнічної батьківщини. «Для кожного з нас змістом життя стає повернення з чужини додому. При цьому поетичне слово йде поперед нас» [3, 191]. Так, поезія для представників української діаспори є одним із проявів своєї національної ідентичності. Ж. Янковська стверджує, що життя емігрантів за кордоном, процес їх ідентифікації, окрім історичного, етнографічно-етнологічного та інших аспектів, має ще, не менш важливий – чуттєво-емоційний: «з якої причини не відбувався б виїзд за кордони України, це завжди пов'язано з певними переживаннями прощання з рідною землею,

близькими людьми, тим, що оточувало щодня і здавалося звичним» [14, 440], додамо, й туги за ними. Найкраще ностальгічні почуття переселенців відбиває словесними засобами художня література, передусім лірика.

Письменники-емігранти зберігають етнопсихологічний зв'язок з батьківщиною та національну ідентичність. Для розуміння виразу цього стану у творчості україномовних поетів Канади варто звернутись до літературознавчої інтерпретації феномена національної ідентичності, що, за П. Іванишином, є одним із концептуальних елементів націоекзистенційної методології. У сфері літературознавства її зміст розкривається через мистецтво слова в контексті національної ідентичності автора, читача, персонажа.

Теорія національної ідентичності є провідною методологічною ідеєю, що допомагає аналізувати художню літературу на глибоких смислових рівнях, що спрямовують дослідника на фундаментальні питання мистецької кодифікації національного буття, національної психології, а також на конкретні поетикальні питання, пов'язані з осмисленням художньо-мовної майстерності, змісту та сенсу художнього твору тощо.

Проблема національної ідентичності особливо гостро постає в багатонаціональних державах, таких, як Канада. Б. Савчук зазначає, що для діаспори «як маргінального прошарку українського етносу властива подвійна або й навіть потрійна етнічна самосвідомість, що формується внаслідок постійного проживання в іншоетнічному середовищі. Таким чином, вона постійно балансує на межі асиміляції та перебуває в стані одночасної ідентифікації себе з багатьма етносами» [11, 269]. Відомий український поет у Канаді Яр Славутич у ситуації подвійної ідентичності закликає вихідців з України та їхніх нащадків підкреслювати не лише своє походження, а й відданість батьківщині у самому визначенні своєї національності, наприклад канадські українці, американські українці, німецькі українці тощо [12, 295].

Висновки. Категорія «батьківщина» у науці має багатогранне тлумачення. У класичному розумінні – це місце, де народилась людина, рідний край, що має певну цінність для неї. Через концепт «батьківщини» людина відчуває

нерозривний сакральний зв'язок з історією та суспільством. Науковці розрізняють «велику» (певна держава або національна спільнота) та «малу» (земля дитинства) батьківщину. За походженням етносу виділяють етнічну батьківщину, а за власним укоріненням – батьківщину осідлості. У емігрантів почуття прив'язаності до рідного краю є складним, оскільки у їхній свідомості поняття етнічної батьківщини й країни проживання не співпадають. У цьому випадку вживають поняття «другої» батьківщини.

Категорія батьківщини нерозривно пов'язана з почуттями патріотизму та національної ідентичності. Крізь призму останньої доречно аналізувати художню літературу на глибоких смислових рівнях. Серед її складових виділяють такі ознаки етнічної спільності як історія, фольклор, мова та література. Проблема національної ідентичності особливо гостро постає в багатонаціональних державах, таких, як Канада.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Величко З. До поняття «малої батьківщини»: рецепція західноукраїнських публіцистів 20-30-х років XX століття / З. Величко // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. – 2011. – Вип. 34. – С. 87-93.

2. Волошина Н. М. Філософські погляди на сутність патріотизму як інформаційно-психологічну складову інформаційної безпеки / Н. М. Волошина // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – № 1 (4). – 2009. – С. 72-75.

3. Гадамер Г.-Г. Батьківщина і мова / Г.-Г. Гадамер // Герменевтика і поетика: Вибрані твори. – К.: «Юніверс», 2001. – С. 188-194.

4. Добжинський А. «Мала вітчизна» в світлі мінливих ідентичностей / А. Добжинський // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». – Вип. 5. – 2010. – С. 595-610.

5. Енциклопедія історії України: [У 9 т.] / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – Т.1: А-В – К: В-во «Наукова думка», 2003. – 688 с.

6. Іванишин П. В. Батьківщина як фундаментальний спосіб буття людини в поезії Тараса Шевченка і вісниківців [Електрон. ресурс] / П. В. Іванишин // Режим доступу: <http://dontsov-nic.org.ua/index.php?m=content&d=view&cid=400>
7. Малий етнополітичний словник / [Упор. О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін.] – К.: МАУП, 2005. – 288 с.
8. Мейлахс П. Отдавая «родине» должное: опыт этносимволического анализа случая турок-месхетинцев центральной России / П. Мейлахс // *Ab imperio*. – 2006. – № 2. – С 233-273.
9. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Л. Нагорна. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 272 с.
10. Растворова М. Різниця між поняттями «Мала Батьківщина», «Батьківщини», «Вітчизна» та деякі роздуми з приводу української національної ідеї. Частина 2 [Електрон. ресурс] / М. Растворова // Режим доступу: <http://www.geograf.com.ua/blogs/entry/riznitsya-mizh-ponyattyami-mala-batktivsh-china-batktivshchina-vitchizna-ta-deyaki-rozdumi-z-privodu-ukrajinskoji-natsional-noji-ideji-chastina-2>
11. Савчук Б. Українська етнологія / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. – 562 с.
12. Славутич Яр. Українська література в Канаді: [Вибрані дослідження, статті й рецензії] / Яр Славутич. – Едмонтон: Славута, 1992. – 336 с.
13. Халюк Л. М. Змістові мотиви в оповіданнях-спогадах українців-переселенців про акцію «Вісла» 1947 року / Л. М. Халюк // Вісник НАН України. – № 4. – 2012. – С. 51-54.
14. Янковська Ж. Мотиви ностальгії в українській художній літературі митців діаспори / Ж. Янковська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип. 11. – Острог: РВВ Національного університету «Острозька академія», 2008. – С. 440–447.
15. Bartmiński J. Ojczyzna. Projekt fragmentu hasła do słownika aksjologicznego / J. Bartmiński // *Co badania filologiczne mówią o wartościach?*

Materiały z sesji naukowej 7-21 listopada 1986. – Warszawa 1987. – t.2. – S. 133-168.

16. Ossowski S. O ojczyźnie i narodzie / S. Ossowski. – Warszawa, 1984. – 176 s.

REFERENCES

1. Velychko Z. Do poniattia «maloi batkivshchyny»: retseptsiiia zakhidnoukrainskykh publitsystiv 20-30-kh rokiv XX stolittia / Z. Velychko // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia: Zhurnalistyka. – 2011. – Vyp. 34. – S. 87-93.

2. Voloshyna N. M. Filosofski pohliady na sutnist patriotyzmu yak informatsiino-psykhologichnu skladovu informatsiinoi bezpeky / N. M. Voloshyna // Suchasni informatsiini tekhnolohii u sferi bezpeky ta oborony. – № 1 (4). – 2009. – S. 72-75.

3. Gadamer H.-G. Batkivshchyna i mova / H.-G. Gadamer // Hermenevtyka i poetyka: Vybrani tvory. – K.: «Iunivers», 2001. – S. 188-194.

4. Dobzhynskyi A. «Mala vitchyzna» v svitli minlyvykh identychnosti / A. Dobzhynskyi // Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Kulturolohiiia». – Vyp. 5. – 2010. – S. 595-610.

5. Entsyklopediia istorii Ukrainy: [U 9 t.] / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. – T.1: A-V – K: V-vo «Naukova dumka», 2003. – 688 s.

6. Ivanyshyn P. V. Batkivshchyna yak fundamentalnyi sposib buttia liudyny v poezii Tarasa Shevchenka i visnykivtsiv [Elektron. resurs] / P. V. Ivanyshyn // Rezhym dostupu: <http://dontsov-nic.org.ua/index.php?m=content&d=view&cid=400>

7. Malyi etnopolitychnyi slovnyk / [Upor. O. V. Antoniuk, V. I. Volobuiev, M. F. Holovatyi ta in.] – K.: MAUP, 2005. – 288 s.

8. Meilakhs P. Otdavaia «rodyne» dolzhnoe: opyt etnosymvolycheskoho analiza sluchaia turok-meskhetyntsev tsentralnoi Rossyy / P. Meilakhs // Ab imperio. – 2006. – № 2. – S 233-273.

9. Nahorna L. Natsionalna identychnist v Ukraini / L. Nahorna. – K.: IPIEND, 2002. – 272 s.

10. Rastvorova M. Riznytsia mizh poniattiamy «Mala Batkivshchyna», «Batkivshchyny», «Vitchyzna» ta deiaki rozдумы z pryvodu ukrainskoi natsionalnoi idei. Chastyna 2 [Elektron. resurs] / M. Rastvorova // Rezhym dostupu: <http://www.geograf.com.ua/blogs/entry/riznitsya-mizh-ponyattyami-mala-batkivshchina-batkivshchina-vitchizna-ta-deyaki-rozdumi-z-privodu-ukrajinskoji-natsionalnoji-ideji-chastina-2>

11. Savchuk B. Ukrainska etnolohiia / B. Savchuk. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2004. – 562 s.

12. Slavutych Yar. Ukrainska literatura v Kanadi: [Vybrani doslidzhennia, staty i retsenzii] / Yar Slavutych. – Edmonton: Slavuta, 1992. – 336 s.

13. Khaliuk L. M. Zmistovi motyvy v opovidanniakh-spohadakh ukraintsiv-pereselentsiv pro aktsiiu «Visla» 1947 roku / L. M. Khaliuk // Visnyk NAN Ukrainy. – № 4. – 2012. – S. 51-54.

14. Iankovska Zh. Motyvy nostalgii v ukrainskii khudozhnii literaturi myttsiv diaspy / Zh. Yankovska // Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky. – Vyp. 11. – Ostroh: RVV Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2008. – S. 440–447.

15. Bartmiński J. Ojczyzna. Projekt fragmentu hasła do słownika aksjologicznego / J. Bartmiński // Co badania filologiczne mówią o wartościach? Materiały z sesji naukowej 7-21 listopada 1986. – Warszawa 1987. – t.2. – S. 133-168.

16. Ossowski S. O ojczyźnie i narodzie / S. Ossowski. – Warszawa, 1984. – 176 s.